

RAZVOJNI ISHODI MLADIH IZLOŽENIH ANTISOCIJALNOM PONAŠANJU U ZAJEDNICI I ULOGA OBITELJSKOG FUNKCIONIRANJA⁴

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: Ožujak, 2014.
Prihvaćeno: Lipanj, 2014.
UDK 316.64-053.9
DOI 10.3935/ljsr.v22i2.67

Marina Štambuk¹

Odjel za psihologiju,
Hrvatski studiji,
Sveučilište u Zagrebu

Dean Ajduković²

Dinka Čorkalo
Biruški³

Odsjek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu

SAŽETAK

Polazeći od ekološkog pristupa kao konceptualnog okvira, istražili smo povezanost izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici i njihovih razvojnih ishoda uz provjeru medijatorske uloge obiteljskog funkcioniranja i moderatorske uloge spola. U istraživanju je sudjelovalo 558 adolescenata prosječne dobi 16,4 godina. Primijenjeni instrument sadržavao je upitnik sociodemografskih podataka te pet mjera različitih razina ekološkoga sustava: Skalu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici (egzosustav), Skalu roditeljskog znanja i Skalu obiteljske klime (mikrosustav), te Skalu opće samoeфикаsnosti i Upitnik snaga i poteškoća (pokazatelji razvojnih ishoda). U skladu s osnovnim postavkama ekološkog razvojnog modela, sustavi bliži osobi pokazali su se važnijima za predikciju njihovog funkcioniranja od udaljenijih sustava. Izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici se pokazala značajnom samo u

Ključne riječi:

antisocijalno ponašanje u zajednici, roditeljski nadzor (znanje), obiteljska klima, eksternalizirane poteškoće, internalizirane poteškoće.

¹ Dr. sc. Marina Štambuk, psihologinja, mstambuk@hrstud.hr

² Prof. dr. sc. Dean Ajduković, psiholog, e-mail: dajdukov@ffzg.hr

³ Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški, psihologinja, e-mail: dcorkalo@ffzg.h

⁴ Istraživanje je provedeno u Vukovaru u okviru projekta »Djeca i međuetnički odnosi u zajednici«.

predviđanju eksternaliziranih poteškoća, dok su za internalizirane poteškoće i individualne snage značajni prediktori bili samo pokazatelji obiteljskog funkcioniranja. Medijatorska uloga promatranih aspekata obiteljskog funkcioniranja u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici s eksternaliziranim poteškoćama bila je parcijalna, dok je u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici s internaliziranim poteškoćama i individualnim snagama bila potpuna. Pronađeni indirektni efekti obiteljskog funkcioniranja su od malog do srednjeg reda veličine. Za spol sudionika pokazalo se kako nema značajnu moderatorsku ulogu u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, obiteljskog funkcioniranja i razvojnih ishoda mladih.

UVOD

Važnost proučavanja štetnih učinaka izloženosti nasilju za razvoj djece i mladih⁵ odavno je prepoznata, te je od 1980-ih godina produciran značajan opus istraživanja čiji rezultati upućuju na učestalost niza eksternaliziranih i internaliziranih poteškoća kod djece i mladih koji su izloženi nasilju u zajednici (Fowler i sur., 2009.; Lynch, 2003.; Salzinger i sur., 2002.). U fokusu domaćih istraživanja uglavnom su bile specifične kategorije izloženosti nasilju kao što su vršnjačko nasilje i zlostavljanje (Buljan Flander, Ćorić Špoljarić i Durman Marijanović, 2007.) ili nasilje u obitelji (Ajduković i sur., 2012.), dok izloženost nasilnim, delinkventnim i kriminalnim ponašanjima u zajednici nije bila istraživana.

Pojava većeg broja eksternaliziranih poteškoća, točnije nasilnog i agresivnog ponašanja, zbog izloženosti nasilju obično se interpretira u kontekstu teorije socijalnog učenja (Bandura, 1977.) i socijalno-kognitivnog pristupa (Dodge, Bates i Pettit, 1990.). Učestala izloženost nasilnim događajima stvara snažan kontekst za učenje opažanjem koje kod adolescenata može modelirati agresivno ponašanje te doprinijeti formiranju kognitivnih shema o nasilju kao opravdanom načinu rješavanja problema i ostvarivanja ciljeva. Na ovaj način smanjuju se i inhibicije prema nasilnom ponašanju što dodatno povećava vjerojatnost njegovog pojavljivanja. Kada je riječ o internaliziranim poteškoćama, kao što su depresija, anksioznost, povlačenje i somatizacija, opaženo je nešto rjeđe javljanje ovakvih poteškoća kod djece i mladih koji su izloženi nasilju što se najčešće objašnjava patološkom habi-

⁵ *Termin djece i mladi koristimo uzimajući u obzir dob sudionika istraživanja o kojima govorimo, odnosno populaciju na koju se rezultati ili teorijske implikacije odnose. Termin djece koristimo za sudionike do 11 godina starosti, a za sudionike starije od 12 godina koristimo termin mladi (Barber, 2009.; Fowler i sur., 2009.). Ukoliko je uzorak istraživanja obuhvaćao mlade osobe različitih dobnih skupina, koristimo i termin djece i termin mladi. Termin djece neovisno o dobi koristimo kada je riječ o specifičnim ulogama u obitelji (npr. roditeljska kontrola i dječje samootvaranje/skrivanje).*

tuacijom (Terr, 1991.). Naime, djeca i mladi koji su često izloženi nasilju u zajednici potiskuju tugu i anksioznost te nakon nekog vremena više ne reagiraju na takve događaje jer ih počinju doživljavati kao normalnu svakodnevnu stvarnost. Cooley-Strickland i suradnici (2009.) smatraju kako se internalizirane poteškoće mogu interpretirati kao znakovi slabosti jer čine osobu ranjivom i lakom metom za buduću viktimizaciju, te ih okolina ignorira ili čak kažnjava za razliku od nasilnog i agresivnog ponašanja koje se može i poticati. Spolne razlike u zastupljenosti različitih poteškoća uobičajen su rezultat istraživanja, točnije eksternalizirane su obično češće kod adolescenata, dok su internalizirane nešto češće kod adolescentica (npr. Leadbeater i sur., 1999.). Također, adolescenti su obično više izloženi nasilju u zajednici (Salzinger i sur., 2002.). Ipak, rezultati o spolnim razlikama u odnosu izloženosti nasilju u zajednici i poteškoća nisu dosljedni, pri čemu veći broj istraživanja pokazuje kako ne postoje značajne spolne razlike u ovom kontekstu (Cooley-Strickland i sur., 2009.; Fowler i sur., 2009.). Većina provedenih istraživanja o odnosu razvojnih ishoda djece i mladih s izloženošću nasilju bila je usmjerena na negativne efekte, dok je istraživanje zaštitnih faktora i pozitivnih aspekata razvoja koji se pojavljuju unatoč nepovoljnim uvjetima odrastanja, iako važno, uvelike zanemareno.

Pojedinačne teorije o direktnoj povezanosti poteškoća i izloženosti nasilju djece i mladih ne mogu dati potreban uvid u mehanizme stvaranja i održavanja tog odnosa stoga se u novijim istraživanjima razvijaju kompleksniji modeli vođeni ekološkim pristupom (Bronfenbrenner, 1977., 1986.). U ovom radu uzeli smo u obzir ulogu obiteljskog konteksta koji se, prema Bronfenbrennerovom ekološkom modelu razvoja, kao jedan od najvažnijih mikrosustava nalazi između mlade osobe i egzosustava unutar kojeg je smješteno nasilje u zajednici. Tijekom adolescencije proširuje se socijalni svijet mladih i mijenja značaj obitelji u odnosu na vršnjake, no procesi u obitelji ipak ostaju važni za njihov razvoj (Steinberg, 2001.).

Obiteljska klima

Polazeći od teorijskog gledišta obitelji kao sustava, Moos i Moos (2002.) ističu kako obiteljska klima i ukupno funkcioniranje članova obitelji utječu jedno na drugo, te da događaji izvan same obitelji na poslu, u školi ili široj zajednici također doprinose obiteljskoj klimi. Obiteljska klima kao pokazatelj općeg funkcioniranja obitelji obuhvaća niz dimenzija koje opisuju doživljaj obitelji: odnose u obitelji, osobni rast članova obitelji i obiteljski sustav (Moos i Moos, 2002.). U domaćim istraživanjima osim primjene modela Moos i Moos (2002.), obiteljska klima je istraživana i kao kompozit obiteljske kohezije i podrške (Keresteš, 1999., 2001.). Obiteljska kohezija obično se definira kao međusobna emocionalna povezanost članova obitelji (Moos i Moos, 2002.). Obiteljska podrška predstavlja količinu i prirodu odobrava-

nja koju pojedinac dobiva od obitelji (Harter i sur., 1996.). Ovi aspekti pokazali su se važnim u istraživanjima o otpornosti adolescenata izloženih nasilju u zajednici (Aisenberg i Herrenkohl, 2008.), stoga smo u provedenom istraživanju obiteljsku klimu definirali po uzoru na Keresteš (1999.).

U općoj psihološkoj literaturi prihvaćena je hipoteza o socijalnoj podršci kao učinkovitoj zaštiti od stresom izazvanih poteškoća (Cohen i Wills, 1985.). Naime, kada je osoba izložena stresu, socijalna podrška služi kao zaštita i omogućava stabilno funkcioniranje, dok njezin nedostatak dodatno doprinosi negativnim posljedicama stresa i to osobito u visoko rizičnim okolnostima. Slično djelovanje obiteljske podrške može se očekivati i na primjeru izloženosti nasilju gdje roditelji mogu biti potencijalni izvor podrške svojoj djeci ohrabrujući ih, pomažući im pri interpretaciji i nošenju s doživljenim nasiljem, te obnavljajući njihov osjećaj sigurnosti (Cumplings i sur., 2009.; Duncan, 1996.). Brookmeyer, Henrich i Schwab-Stone (2005.) utvrdili su kako su i prosječne i visoke razine obiteljske podrške značajan zaštitni čimbenik za adolescente izložene nasilju kada je riječ o njihovom nasilnom ponašanju. Također, Plybon i Kliewer (2001.) pronašli su kako je u siromašnim dijelovima grada s visokom zastupljenošću nasilja manja učestalost problema u ponašanju kod adolescenata koji žive u visoko kohezivnim obiteljima u odnosu na one koji žive na istom području, ali čije su obitelji manje kohezivne. U istraživanjima u kojima nije pronađena medijatorska ili moderatorska uloga podrške u obitelji u odnosu izloženosti nasilju i razvojnih ishoda, ipak je pronađena povezanost obiteljske podrške i razvojnih ishoda koja upućuju na važnost ovog aspekta obiteljskog funkcioniranja čak i u kontekstu zajednica obilježenih nasiljem. White i suradnici (1998.) pronašli su negativnu povezanost između obiteljske podrške i anksioznosti, a Mazefsky i Farrell (2005.) između obiteljske podrške i agresivnog ponašanja adolescenata. U dosadašnjim istraživanjima razine podrške i kohezije u obitelji, kao i njihova važnost za razvojne ishode adolescenata nisu značajno varirali s obzirom na njihov spol (npr. Mazefsky i Farrell, 2005.).

Roditeljski nadzor

Dishion i McMahon (1998.) definiraju nadzor kao kombinaciju praćenja ponašanja djeteta uz strukturiranje njegove okoline u domu, školi i zajednici. Specifične metode roditeljskog nadzora mijenjaju se tijekom dječjeg razvoja, ali njihova funkcija ostaje ista: roditelji se trude povećati svoje znanje o djetetovim aktivnostima, te razgovarati s djecom o svojim saznanjima i mogućim brigama o tome kako i s kime provode vrijeme.

Pojačani nadzor kod odgajanja adolescenata u rizičnoj okolini očekivan je i adaptivan odgovor roditelja na situaciju u zajednici (Jones i sur., 2005.), te u odre-

đenim situacijama zaista ublažava štetne posljedice izloženosti nasilju poput različitih eksternaliziranih poteškoća (Kliewer i sur., 2006.). Naime, primjerena disciplina i nadzor mogu smanjiti prilike za izloženost adolescenata modelima nasilnog ponašanja, te na taj način roditelji mogu suzbiti negativan utjecaj procesa socijalnog učenja i prevenirati pojavu nasilnog ponašanja kod svoje djece (Mazefsky i Farrell, 2005.). Također, adolescenti čiji su roditelji uključeni u njihov život i na primjeren način ih nadziru, mogu takvo roditeljsko ponašanje doživljavati kao odraz roditeljskog interesa i brige, što nadalje može doprinijeti osjećaju vlastite vrijednosti i samoregulaciji koji su ključni čimbenici otpornosti (Copeland-Linder, Lambert i Lalongo, 2010.). Ipak, postoje rezultati istraživanja koji nisu u toj mjeri optimistični. Ceballo i suradnici (2003.) pokazali su kako je pojačan roditeljski nadzor povezan s manjom depresivnošću i beznadnošću kod adolescenata koji su u manjoj mjeri izloženi nasilju, ali i kako se ta povezanost smanjuje što su adolescenti više izloženi nasilju u zajednici. Rezultati petogodišnjeg longitudinalnog istraživanja Spanoa i suradnika (Spano i sur., 2008.; Spano, Vazsonyi i Bolland, 2009.) potvrđuju kako je veća izloženost nasilju direktno povezana sa smanjivanjem roditeljskog nadzora, koje je nadalje povezano s većom zastupljenošću nasilnog ponašanja kod adolescenata. Dakle, iako roditeljski nadzor može biti uspješan zaštitni mehanizam, nasilje u zajednici, slično kao i drugi stresni događaji iz okoline (siromaštvo, nezaposlenost i sl.; Dishion i McMahon, 1998.), mogu negativno utjecati na kapacitet roditelja da ostvare učinkovit nadzor.

Mnogi autori upozoravaju kako je u većini istraživanja na ovom području nadzor bio operacionaliziran kao roditeljsko znanje o djeci i mladima te njihovim aktivnostima zbog čega je primjerenije koristiti taj termin pri izvještavanju i interpretiranju rezultata (Crouter i Head, 2002.). Stattin i Kerr (2000.) opisuju nekoliko izvora roditeljskog znanja: djetetovo spontano dijeljenje informacija s roditeljima, roditeljsko aktivno traženje informacija od svoje djece ili njihovih prijatelja te postavljanje pravila i ograničavanje aktivnosti djeteta bez roditeljskog nadzora. Ovi autori pokazali su kako spontano dijeljenje informacija s roditeljima mnogo više doprinosi roditeljskom znanju, te bolje predviđa problematično ponašanje adolescenata u odnosu na preostala dva izvora. Navedeni rezultati nisu ovisili o spolu sudionika, ali su na razini različitih aspekata roditeljskog znanja pronađene neke razlike: adolescentice su procjenjivale kako više informacija dijele s roditeljima, te kako ih roditelji nešto više kontroliraju u odnosu na adolescente. Neki autori dovode u pitanje značaj spontanog dijeljenja informacija s roditeljima (Fletcher, Steinberg i Williams-Wheeler, 2004.), no novija istraživanja ipak potvrđuju njegovu dominantnu ulogu (Eaton i sur., 2009.; Kerr, Stattin i Burk, 2010.).

Stattin i Kerr (2000.) su u svojim mjerama objedinili samoinicijativno dijeljenje informacija s roditeljima i skrivanje informacija od njih. Istraživanja pokazuju kako

su skrivanje i dijeljenje zapravo različiti koncepti koji su i različito povezani s roditeljstvom te razvojnim ishodima adolescenata (Finkenauer, Engels i Meeus, 2002.; Frijns i sur., 2005.). Rezultati istraživanja upućuju na neke prednosti i nedostatke skrivanja informacija od roditelja. Određena doza skrivanja čini se poželjnom, jer je povezana s važnim razvojnim zadacima tijekom adolescencije, poput razvijanja emocionalne autonomije (Finkenauer i sur., 2002.). Istovremeno, skrivanje se pokazalo i kao značajan rizični faktor za psihološku dobrobit adolescenata, problematično ponašanje i samokontrolu (Frijns i sur., 2005.). Za razliku od dijeljenja informacija s roditeljima, u spomenutim istraživanjima za skrivanje uglavnom nisu pronađene razlike s obzirom na spol adolescenata. Također, važno je navesti kako je dijeljenje informacija s roditeljima, iako predstavlja zaštitni mehanizam i povezano je s povjerenjem adolescenata u roditelje, povezano i s psihološkom kontrolom roditelja, koja ima negativne posljedice, poput više internaliziranih poteškoća djece i mladih (Barber, 1996.; Smetana i sur., 2006.). Dakle, na temelju dosadašnjih spoznaja čini se važnim pri proučavanju roditeljskog znanja razlučiti njegove različite aspekte i provjeriti njihovu specifičnu ulogu.

CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Primarni cilj ovog istraživanja je ispitati povezanost izloženosti adolescenata antisocijalnom ponašanju u zajednici i njihovih razvojnih ishoda uz ispitivanje medijatorske uloge procesa obiteljskog funkcioniranja i moderatorske uloge spola adolescenata.

Različiti elementi obiteljskog funkcioniranja mogu donekle zaštititi adolescente od štetnih učinaka nasilja; stoga očekujemo kako će aspekti roditeljskog znanja o adolescentima i njihovim aktivnostima te obiteljska klima biti medijatori odnosa izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i razvojnih ishoda adolescenata. Očekujemo kako će adolescentsko dijeljenje i skrivanje informacija biti snažniji prediktori njihovih razvojnih ishoda u odnosu na roditeljsku kontrolu, te da će obiteljska klima biti značajan prediktor za sve razvojne ishode. Također očekujemo više internaliziranih i manje eksternaliziranih poteškoća kod adolescentica u odnosu na adolescente. U kontekstu obiteljskog funkcioniranja ne očekujemo spolne razlike u procjenama obiteljske klime i skrivanja informacija od roditelja, ali očekujemo da će roditelji adolescentice češće kontrolirati i da će one biti nešto sklonije otvaranju roditeljima. Naposljetku, očekujemo da će adolescenti izvještavati o većoj izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici. Rezultati o moderatorskoj ulozi spola adolescenata u modelima koji uzimaju u obzir međudnos izloženosti mladih nasilju u zajednici, obiteljskog funkcioniranja i njihovih razvojnih ishoda nisu jednoznačni, te u tom pogledu nemamo jasne hipoteze.

METODOLOGIJA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 558 adolescenata ($N_z = 255$; $N_m = 296$; sedmero nije dalo podatak o spolu) u dobi od 13 do 18 godina ($M = 16,41$; $SD = 1,01$). U istraživanju je sudjelovala gotovo čitava populacija adolescenata koji su pohađali osme razrede osnovnih ($N = 125$) i druge razrede srednjih škola ($N = 433$) s nastavom na hrvatskom jeziku i nastavom na srpskom jeziku i ćirilničnom pismu u Vukovaru.⁶ U odnosu na ukupni broj adolescenata u razrednim odjeljenjima uključenim u istraživanje (636), upitnike je ispunilo 87,7% adolescenata⁷. Većina adolescenata (68,8%) je životni standard svoje obitelji procijenila prosječnim.

Postupak

Provedbu istraživanja odobrilo je Etičko povjerenstvo za istraživanja s ljudima Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, te ravnatelj škole u kojima je istraživanje bilo provođeno. U suradnji sa stručnim suradnicima škole organizirani su roditeljski sastanci na kojima su roditelji upoznati sa svrhom i procesom provedbe istraživanja. Roditelji i adolescenti dobili su pisane obavijesti o istraživanju. Roditelji adolescenata mlađih od 14 godina dobili su i obrasce za pristanak roditelja na sudjelovanje njihove djece, dok su adolescenti stariji od 14 godina samostalno dali pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Provedba ispitivanja organizirana je grupno u školama za vrijeme nastave. Ispitivanje je trajalo nešto manje od jednog školskog sata kod starijeg do oko sat i pol kod mlađeg uzrasta sudionika.

Obrada podataka

Prikupljeni podaci obrađeni su u statističkom programskom paketu SPSS, verzija 18.0 i programu MPlus 6.0 (Muthén i Muthén, 2010.). Za utvrđivanje medijatorskih i moderatorskih efekata korišteno je modeliranje strukturalnim jednadžbama.

⁶ Rezultati su pokazali kako mjerni model dobro pristaje podacima uz uvjet skalarne invarijantnosti mjernih modela s obzirom na uzrast sudionika, odnosno pohađaju li osnovnu ili srednju školu ($\chi^2(528) = 904,481$; $p < 0,001$; $\chi^2/df = 1,71$; $SRMR = 0,065$; $CFI = 0,922$; $TLI = 0,912$; $RMSEA = 0,051$). Također, pokazalo se da uzrast sudionika nema moderacijsku ulogu unutar postavljenog modela ($T = 19,72$; $\Delta df = 19$; $p = 0,411$). Dakle, rezultati upućuju kako je primjereno daljnje analize raditi na cjelokupnom uzorku bez obzira na uzrast sudionika.

⁷ Od ukupnog broja adolescenata koji nisu sudjelovali u istraživanju za 9 sudionika osnovnoškolskog uzrasta roditelji nisu dali pristanak na sudjelovanje, dok su kod sudionika srednjoškolskog uzrasta ispitani svi koji su bili na nastavi u vrijeme provođenja istraživanja.

Uobičajena mjera pristajanja modela, χ^2 , zbog porasta statističke snage u istraživanjima provedenima na velikim uzorcima ($N > 200$), često je značajan i kod minimalnog odstupanja opaženih podataka od teorijskog modela, stoga su korišteni i drugi preporučeni apsolutni, komparativni i parsimonijski indeksi (Brown, 2006.; Hu i Bentler, 1999.; Tabachnik i Fidell, 2007.). Kako bi pristajanje modela empirijskim podacima bilo zadovoljavajuće, potrebno je da omjer χ^2/df bude manji od 5, indeksi SRMR i RMSEA manji od 0,08 te CFI i TLI veći od 0,90. Za jako dobro pristajanje modela podacima preporučeni kriteriji su nešto stroži; χ^2/df trebao bi biti manji od 2, indeks SRMR manji od 0,05, a RMSEA manji od 0,06, te CFI i TLI veći od 0,95. Značajnost indirektnih (medijacijskih) efekata⁸ provjerena je delta metodom (MacKinnon, 2008., prema Muthén i Muthén 2010.). Jačina medijacije određena je prema Kennyjevima (2014.) preporukama gdje vrijednosti veće od 0,01 označavaju mali efekt, zatim od 0,09 do 0,25 srednji efekt, dok vrijednosti veće od 0,25 predstavljaju veliki efekt.

Odgovaranje na ciljeve istraživanja zahtijevalo je testiranje složenih modela koji sadrže veći broj latentnih i manifestnih varijabli na umjereno velikom uzorku. Stoga je korištena tehnika parceliranja s ciljem smanjenja broja manifestnih varijabli koje tvore pojedinačne latentne dimenzije. U slučajevima kada je broj manifestnih varijabli prelazio pet, čestice skala raspoređivane su u tri parcele po latentnoj varijabli. Parcele su kreirane aposteriornim balansiranim objedinjavanjem čestica prema nuputcima za višedimenzionalne i jednodimenzionalne mjere koje su opisali Little i suradnici (2002.).

Mjerni instrumenti

Izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici

Skala izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici (Čorkalo Biruški, 2011.) sadrži 10 čestica koje opisuju različite oblike antisocijalnog ponašanja u zajednici (npr. *Odrasli su se međusobno nagurali, udarali ili tukli.*) za koje su sudionici označavali na skali od 1 (*nikada*) do 6 (*svaki dan*) koliko su ih često u proteklih 6 mjeseci osobno doživjeli ili vidjeli. Cronbachov α iznosi 0,84 i upućuje na dobru pouzdanost. Ukupan rezultat formiran je kao prosječan rezultat odgovora na pripadajućim česticama, pri čemu veći rezultat upućuje na veću izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici.

⁸ Kada koristimo pojam efekt, koristimo ga u njegovom statističkom smislu kao dio uobičajene terminologije unutar literature o modeliranju strukturalnim jednadžbama te ne podrazumijevajući uzročno-posljedičnu vezu. Važno je napomenuti kako se na temelju samih rezultata strukturalnog modeliranja ne može govoriti o potvrđivanju ili odbacivanju hipoteze o postojanju uzročno-posljedične veze između promatranih latentnih varijabli (Bollen i Pearl, 2013.).

Roditeljsko znanje

Roditeljsko znanje obuhvaćeno je dvjema skalama po 5 čestica: roditeljska kontrola i djetetovo samootvaranje. Primijenjeni su oblici skala iz istraživanja Goeke-Morey i suradnika (2009.), koji su nastali na temelju manjih preinaka skala koje su originalno konstruirali Stattin i Kerr (*Parental knowledge-disclosure and monitoring*, 2000.) s time da je zadržano izvještavanje adolescenata zajedno za oba roditelja kako su originalno predvidjeli autori. Roditeljska kontrola opisana je pitanjima o roditeljskom postavljanju pravila (npr. *Moraš li dobiti dozvolu roditelja prije nego odeš negdje bez njih?*), a djetetovo samootvaranje roditeljima kroz pitanja o njegovom dobrovoljnom dijeljenju (npr. *Voliš li pričati svojim roditeljima o tome što radiš i kamo ideš kada nisi s njima?*) ili skrivanju (npr. *Skrivaš li od svojih roditelja što radiš navečer i tijekom vikenda?*) informacija o sebi i svojim aktivnostima. Za svaku od čestica sudionici su trebali procijeniti koliko su se često ponašali na opisan način na skali od 1 (*nikada*) do 7 (*uvijek*), s time da za niti jedno pitanje nije bilo specificirano vremensko razdoblje na koje se odnosi. S obzirom da istraživanja upućuju na konceptualnu različitost skrivanja i dijeljenja informacija s roditeljima, provjerili smo pristajanje trofaktorskog modela roditeljskog znanja. Indeksi pristajanja dobiveni na temelju provedene konfirmatorne faktorske analize pokazuju dobro pristajanje ovakvog modela ($\chi^2(32) = 75,43$; $p < 0,001$; $\chi^2/df = 2,36$; SRMR = 0,030; CFI = 0,973; TLI = 0,962; RMSEA = 0,049). Cronbachov α koeficijent za skalu roditeljske kontrole iznosi 0,82 i upućuje na dobru pouzdanost koja je u skladu s rezultatima dobivenim kod prijašnjih primjena (Stattin i Kerr, 2000.). Pouzdanost subskale djetetovog samootvaranja formirane na temelju 3 čestice o dobrovoljnom dijeljenju informacija iz originalne verzije skale je zadovoljavajuća ($\alpha = 0,73$), a dvije čestice o skrivanju informacija su visoko povezane ($r = 0,77$; $p < 0,001$). Ukupan rezultat formiran je prema opisanom trofaktorskom modelu kao prosječna vrijednost odgovora na česticama, pri čemu viši rezultati upućuju na izraženiju roditeljsku kontrolu, odnosno više djetetovog samootvaranja ili skrivanja roditeljima.

Obiteljska klima

Obiteljska klima mjerena je Skalom obiteljske kohezivnosti (iz upitnika *Colorado Self-Report Measure of Family Functioning*; Bloom, 1985.) i Skalom obiteljske podrške (Vizek-Vidović i Vlahović-Štetić, 1998.). Po uzoru na Keresteš (1999.), čestice ovih dviju skala primijenjene su zajedno kao mjera ukupne obiteljske klime, te je korišten sustav bodovanja iz istog istraživanja za obje skale od 1 (*uopće nije točno za moju obitelj*) do 3 (*potpuno je točno za moju obitelj*). Skala kohezivnosti sastoji se od 5 čestica i predstavlja mjeru međusobne emocionalne povezanosti

članova obitelji (npr. *Osjećam da doista pripadam svojoj obitelji.*). Skala obiteljske podrške također se sastoji od 5 čestica i predstavlja mjeru stupnja u kojem pojedini član obitelji percipira da ostali članovi obitelji zadovoljavaju njegovu potrebu za socijalnom podrškom (npr. *Članovi moje obitelji međusobno se pomažu i savjetuju.*). Cronbachov α koeficijent iznosi 0,88 i upućuje na visoku pouzdanost, te je u skladu s rezultatima dosadašnjih istraživanja (Keresteš, 1999.). Ukupan rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora na svim česticama, pri čemu viši rezultati znače pozitivniju obiteljsku klimu, odnosno više podrške i kohezivnosti unutar obitelji.

Razvojni ishodi

Kao pokazatelji razvojnih ishoda sudionika korišteni su Upitnik snaga i poteškoća (*Strengths and difficulties questionnaire, SDQ*; Goodman, 1997.) te Skala opće samoefikasnosti (*The General Self-Efficacy scale, GSE*; Schwarzer i Jerusalem, 1995.). U ovom istraživanju korištena je verzija SDQ-a namijenjena za samoprocjenu djece i mladih u dobi od 11 do 17 godina. Sastoji se od 25 čestica originalno grupiranih u 5 kategorija po 5 čestica: emocionalne poteškoće (npr. *Često sam nesretan, potišten ili na rubu suza.*), problemi u ponašanju (npr. *Često se razljutim i gubim kontrolu.*), hiperaktivnost (npr. *Nemiram sam, ne mogu dugo ostati miran.*), problemi u odnosima s vršnjacima (npr. *Moji me vršnjaci uglavnom vole.*) i prosocijalno ponašanje ili odnos prema društvu (npr. *Trudim se biti obziran prema drugim ljudima i njihovim osjećajima.*). Sudionici su procjenjivali koliko su čestice iz spomenutih kategorija istinite za njih na tri stupnja (od *netočno* do *potpuno točno*). Ukupni rezultat izračunat je koristeći čestice koje prema opisu faktorske strukture (Štambuk i sur., 2012.) predstavljaju eksternalizirane i internalizirane poteškoće, te pozitivne razvojne ishode (ukupno 19 čestica iz originalnog upitnika). Viši rezultati označavaju više poteškoća, odnosno više pozitivnih ishoda. Skala opće samoefikasnosti sastoji se od 10 čestica koje opisuju nošenje sa svakodnevnim problemima i prilagodljivost osobe nakon različitih životnih stresnih događaja. Sudionici su na skali od 1 (*potpuno netočno*) do 4 (*potpuno točno*) procjenjivali koliko je za njih točno ono što tvrdnja opisuje. I u našem istraživanju skala se pokazala visoko pouzdanom ($\alpha = 0,87$), u skladu s rezultatima prijašnjih istraživanja (Scholz i sur., 2002.). Ukupan rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora na svim česticama, tako da viši rezultati znače veću samoefikasnost. U svrhu provedbe strukturalnog modeliranja, čestice ove skale raspoređene su u 3 parcele zajedno s česticama pozitivnih razvojnih ishoda iz SDQ-a kako bi zajednički predstavljale latentni konstrukt individualnih snaga.

Upitnik demografskih podataka

Upitnikom demografskih podataka prikupljeni su podaci o spolu, dobi i životnom standardu obitelji (5 stupnjeva: *znatno ispod prosjeka do znatno iznad prosjeka*).

REZULTATI

Deskriptivni podaci i razlike rezultata s obzirom na spol

U tablici 1. prikazani su deskriptivni podaci za varijable korištene u istraživanju i rezultati *t*-testova za nezavisne uzorke s obzirom na spol adolescenata. Mladi bez obzira na spol izvještavaju kako su u prosjeku nekoliko puta u 6 mjeseci prije istraživanja doživjeli ili vidjeli različite oblike antisocijalnog ponašanja u zajednici. Vidljivo je kako postoji statistički značajna razlika s obzirom na spol, no ona ni prema veličini efekta ($d_{\text{asoc}} = 0,33$) ni u apsolutnim vrijednostima (tablica 1.) nije velika. Kod izvještaja o obiteljskoj klimi nema razlika između adolescenata i adolescentica, već su procjene ujednačene i visoke, odnosno pokazuju kako sudionici svoje obitelji doživljavaju visoko kohezivnima i podržavajućima. Kada je riječ o dimenzijama roditeljskog znanja, kod svih postoje razlike s obzirom na spol. Kod dječjeg skrivanja informacija od roditelja spol ima najmanji efekt ($d_{\text{skriv}} = 0,26$), dok adolescentice procjenjuju kako ih roditelji više kontroliraju i kako im se one više otvaraju u usporedbi s procjenama adolescenata ($d_{\text{kont}} = 0,52$; $d_{\text{otv}} = 0,72$). Mladi bez obzira na spol u prosjeku procjenjuju kako uglavnom nemaju eksternaliziranih i internaliziranih poteškoća, dok su njihove procjene pozitivnih razvojnih ishoda i osobne samoeфикаsnosti visoke. Izvještaji adolescenata upućuju na nešto manje internaliziranih poteškoća i nešto više eksternaliziranih poteškoća u odnosu na izvještaje adolescentica. Kod procjena samoeфикаsnosti, razlika s obzirom na spol nije se pokazala značajnom, dok su na mjeri pozitivnih ishoda iz SDQ-a procjene nešto više kod adolescentica. Razlika eksternaliziranih poteškoće između adolescenata i adolescentica pokazuju malu veličinu efekta ($d_{\text{eks}} = 0,22$), dok je kod internaliziranih poteškoća i pozitivnih ishoda riječ o srednjim i velikim efektima ($d_{\text{int}} = 0,60$; $d_{\text{poz}} = 0,68$), odnosno znatnijim razlikama u procjenama adolescenata i adolescentica.

Tablica 1. Prikaz deskriptivnih podataka za varijable korištene u istraživanju i rezultati testa razlika s obzirom na spol sudionika

	Ukupni uzorak (N = 558)	Adolescen- tice (N = 255)	Adole- scenti (N = 295)	t	p
	M (SD)	M (SD)	M (SD)		
Egzosustav					
Antisocijalno ponašanje u zajednici	2,67 (0,877)	2,52 (0,790)	2,80 (0,930)	3,766	< 0,001
Mikrosustav					
Obiteljska klima	2,71 (0,368)	2,69 (0,406)	2,73 (0,331)	1,325	0,19
Roditeljska kontrola	4,54 (1,498)	4,94 (1,364)	4,20 (1,507)	-6,073	< 0,001
Dječje samootvaranje	4,32 (1,680)	4,91 (1,612)	3,78 (1,542)	-8,417	< 0,001
Dječje skrivanje	2,75 (1,852)	2,49 (1,761)	2,96 (1,890)	2,959	< 0,001
Razvojni ishodi					
Eksternalizirane poteškoće	1,54 (0,370)	1,50 (0,332)	1,58 (0,397)	2,595	0,01
Internalizirane poteškoće	1,44 (0,378)	1,57 (0,409)	1,35 (0,315)	-7,227	< 0,001
Pozitivni ishodi	2,62 (0,281)	2,72 (0,214)	2,54 (0,305)	-8,052	< 0,001
Samoeфикаsnost	3,32 (0,462)	3,30 (0,449)	3,32 (0,475)	0,451	0,65

Odnos izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici i njihovih razvojnih ishoda: medijatorska uloga obiteljskog funkcioniranja

Prije provedbe modeliranja strukturalnim jednadžbama provjerene su korelacije svih manifestnih varijabli korištenih u modelu. Sve manifestne varijable koje predstavljaju isti latentni konstrukt bile su visoko povezane, dok su korelacije s varijablama koje mjere druge konstrukte bile niže, te u smjeru koji je predviđen postavljenim hipotezama. Zbog opsežnosti prikaza korelacija svih manifestnih varijabli, prikazali smo u tablici 2. samo korelacije latentnih varijabli. Korelacije različitih latentnih varijabli i korelacije manifestnih varijabli koje ih predstavljaju (njihova izraženost i smjer) su sukladne, osim kada je riječ o povezanosti internaliziranih poteškoća i samootvaranja, dok je na razini latentnih varijabli korelacija neznačajna, na razini manifestnih postoje niske, ali statistički značajne korelacije.

Tablica 2. Prikaz korelacija latentnih varijabli korištenih u strukturalnom modeliranju

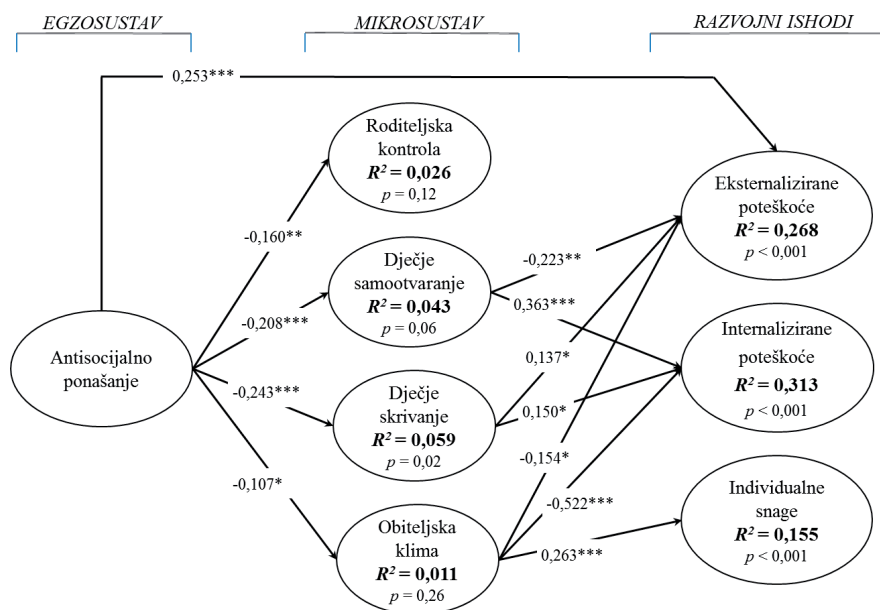
	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Eksternalizirane poteškoće	0,224***	-0,343***	0,349***	-0,166***	-0,383***	0,327***	-0,323***
2. Internalizirane poteškoće	-	-0,231***	0,099	0,138*	0,103	0,242***	-0,427***
3. Individualne snage		-	-0,085	0,168***	0,276***	-0,226***	0,350***
4. Antisocijalno ponašanje u zajednici			-	-0,160***	-0,208***	0,243***	-0,107*
5. Roditeljska kontrola				-	0,471***	-0,005	0,138*
6. Dječje samootvaranje					-	-0,325***	-0,417*
7. Dječje skrivanje						-	-0,359***
8. Obiteljska klima							-

*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001

Kako bi provjerili medijatorsku ulogu pokazatelja obiteljskog funkcioniranja, koristili smo testiranje metodom ugniježđenih modela strategijom prema gore (eng. *step-up strategy*, Brown, 2006.). Kod ove strategije polazi se od najsloženijeg modela u kojem nisu postavljena ograničenja parametara prema jednostavnijim (ugniježđenim) modelima u kojima postoje ograničenja. U početnom modelu bile su dozvoljene veze između svih latentnih varijabli. Ovaj model pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(247) = 416,45$; $p < 0,001$; $\chi^2/df = 1,68$; SRMR = 0,038; CFI = 0,963; TLI = 0,955; RMSEA = 0,035). Od direktnih veza antisocijalnog ponašanja u zajednici s razvojnim ishodima mladih značajnom se pokazala ona s eksternaliziranim poteškoćama. Također, značajnima su se pokazale veze izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici sa svim pokazateljima obiteljskog funkcioniranja. U sljedećem koraku, kako bi se ispitalo je li medijacija potpuna ili djelomična, provjeren je pad u pristajanju modela nakon uklanjanja izravnih veza između izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i razvojnih ishoda. Ovaj model pokazao je značajan pad u pristajanju ($T = 17,87$; $\Delta df = 3$; $p < 0,001$)⁹, stoga je model iz prethodnog koraka zadržan kao konačan, a njegov strukturalni dio prikazan je na slici 1.

⁹ S obzirom da je narušen multivarijantni normalitet distribucije, te uzimajući u obzir razmjerno velik broj varijabli u istraživanju, korištena je MLR metoda procjene parametara koja korigira hi-kvadrat statistiku i standardne pogreške procjene za narušen normalitet distribucije (Muthén i Muthén, 2010.). Zbog primjene ove metode procjene parametara pri utvrđivanju razlika u vrijednosti χ^2 testa korištene su formule opisane u Bryant i Satorra (2011.).

Značajan pad u pristajanju ovog modela pokazuje kako medijacija pokazatelja obiteljskog funkcioniranja u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i eksternaliziranih poteškoća nije potpuna već je djelomična. Medijacijski testovi pokazuju kako jedino dječje samootvaranje ima značajan indirektni efekt u odnosu ovih dviju varijabli (IE = 0,05; $p = 0,02$), ali je malog reda veličine prema Kennyjevoj kategorizaciji (2014.). Nepostojanje izravnih veza između izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i drugih razvojnih ishoda upućuje na potpunu medijaciju pokazatelja obiteljskog funkcioniranja u tom kontekstu. Ipak, valja naglasiti i kako dobiveni rezultati sugeriraju da je njihova medijacijska uloga slaba, postoji tek nekoliko statistički značajnih, malih do srednjih indirektnih efekata. U odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i internaliziranih poteškoća indirektni efekt srednje veličine je pronađen za dječje samootvaranje (IE = 0,08; $p = 0,004$), te dva mala indirektna efekta skrivanja informacija od roditelja (IE = 0,04; $p = 0,03$) i obiteljske klime (IE = 0,06; $p = 0,03$). U odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i individualnih snaga nisu pronađeni statistički značajni indirektni efekt obiteljskog funkcioniranja.

Slika 1. Završni strukturalni model pokazatelja obiteljskog funkcioniranja kao medijatora odnosa izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici s njihovim razvojnim ishodima (N = 402)

Napomena. Prikazane su standardizirane procjene parametara. Elipse = latentne varijable. Jednosmjerne strelice = značajne regresijske veze iz završnog modela. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

U konačnici, modelom je objašnjen značajan udio varijance razvojnih ishoda (slika 1.). Najveći udio varijance objašnjen je kod internaliziranih poteškoća (31%). Kod predikcije većeg broja internaliziranih poteškoća ističe se uloga negativne obiteljske klime kao općenito najsnažnijeg prediktora u modelu, zatim više samootvaranja i više skrivanja informacija od roditelja. Objašnjenju većeg broja eksternaliziranih poteškoća doprinosi izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici, zatim manje samootvaranja roditeljima, više skrivanja te negativnija obiteljska klima čime je u konačnici objašnjeno 27% varijance. Kod individualnih snaga objašnjen je znatno manji dio varijance (15%) u odnosu na razvojne poteškoće, te se pozitivna obiteljska klima pokazala kao jedini značajni prediktor. Naposljetku, važno je primijetiti kako se roditeljska kontrola nije pokazala značajnim prediktorom u modelu.

Spol kao moderator odnosa izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, obiteljskog funkcioniranja i razvojnih ishoda

Kod provjere moderatorskog utjecaja provedeno je multigrupno testiranje metodom ugniježdenih modela primjenom strategije prema gore. U prvom koraku bilo je postavljeno ograničenje skalarne invarijantnosti mjernih modela, dok su regresijski koeficijenti bili slobodno procijenjeni u subuzorcima. Drugim riječima, provjereno je odražavaju li rezultati dobiveni na korištenim mjerama isti konstrukt u subuzorcima adolescenata i adolescentica uz istovremeno procjenjivanje regresijskih koeficijenata zasebno za svaki subuzorak. Model iz prvog koraka pokazao je zadovoljavajuće pristajanje podacima ($\chi^2(528) = 784,20$; $p < 0,001$; $\chi^2/df = 1,49$; SRMR = 0,056; CFI = 0,943; TLI = 0,935; RMSEA = 0,042), te neke razlike u obrascu značajnih regresijskih koeficijenata kod adolescentica u odnosu na adolescente. U drugom koraku postavljeno je dodatno ograničenje o jednakosti svih regresijskih koeficijenata u subuzorcima te je provjeren pad u pristajanju modela. Model s dodatnim ograničenjem također je pokazao zadovoljavajuće pristajanje podacima ($\chi^2(547) = 807,94$; $p < 0,001$; $\chi^2/df = 1,47$; SRMR = 0,061; CFI = 0,942; TLI = 0,936; RMSEA = 0,042) i nije pokazao značajan pad u pristajanju ($T = 23,86$; $\Delta df = 19$; $p = 0,202$) što pokazuje kako spol sudionika nema moderacijsku ulogu unutar postavljenog modela.

RASPRAVA

Polazeći od ekološkog pristupa kao konceptualnog okvira, istražili smo povezanost izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici i njihovih razvojnih

ishoda uz provjeru medijatorske uloge obiteljskog funkcioniranja i moderatorske uloge spola adolescenata.

Rezultati vezani uz učestalost izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici u skladu s očekivanjima (Salzinger i sur., 2002.) pokazuju kako su adolescenti nešto češće izloženi različitim oblicima antisocijalnog ponašanja u zajednici u odnosu na adolescentice. No, valja primijetiti kako ta razlika nije velika, te možemo reći da su mladi bez obzira na spol u prosjeku nekoliko puta tijekom 6 mjeseci prije istraživanja doživjeli ili vidjeli antisocijalno ponašanje u zajednici poput divljanja nepoznatih pijanih ljudi ispred kafića, namjernog uništavanja imovine ili sitnih krađa. Veća izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici pokazala se najsnažnijim prediktorom više izraženih eksternaliziranih poteškoća što ne iznenađuje s obzirom da je u skladu s dosljedno potvrđenim osnovnim postavkama teorije socijalnog učenja i socijalno-kognitivnog pristupa (Bandura, 1977.; Dodge i sur., 1990.). Izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici stvara pogodan kontekst za modeliranje agresivnog ponašanja kao opravdanog načina rješavanja problema te za smanjivanje inhibicija prema ovakvom ponašanju, što u konačnici dovodi do njegove veće čestine. Istraživači kao i stručnjaci u praksi upozoravaju kako upravo uvjetovanje nasilnog ponašanja kao primjerenog mehanizma nošenja sa životom u nasilnoj zajednici uz kognitivne pristranosti u procesiranju prijeteci podražaja čine ovaj problem sve učestalijim i otpornijim na intervencije (Salzinger i sur., 2002.). Primijećena je i dvostruka uloga eksternaliziranih poteškoća kao posljedice, ali i prediktora izloženosti nasilju (Lynch i Cicchetti, 1998.). S obzirom da je provedeno istraživanje korelacijsko i ne nudi mogućnosti zaključivanja o uzročno-posljedičnim vezama, moguće je odnos izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici i eksternaliziranih poteškoća promatrati i u suprotnom smjeru. Naime, kako agresivne osobe karakterizira hipersenzitivnost i selektivna usmjerenost na znakove ugroženosti i agresije (Crick i Dodge, 1994.), možemo pretpostaviti kako djeca i mladi s više izraženim eksternaliziranim poteškoćama češće dolaze u konfliktne situacije i na taj način stvaraju nasilnu okolinu za sebe i svoje vršnjake što nadalje može voditi održavanju i pojačavanju poteškoća. Za razliku od predikcije eksternaliziranih, izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici nije se pokazala značajnom za predviđanje internaliziranih poteškoća. Izostanak ili mala povezanost ovakvih poteškoća u međunarodnim istraživanjima obično se objašnjava patološkom habituacijom (Terr, 1991.). Ipak, treba imati na umu kako su oblici antisocijalnog ponašanja u zajednici kojima su bili izloženi naši sudionici znatno manje prijeteci i manje životno ugrožavajući u usporedbi s onima kojima su bili izloženi sudionici u međunarodnim istraživanjima. Stoga je moguće da postojeća razina izloženosti ne predstavlja izvor visokog stresa, bespomoćnosti, tjeskobe i straha u tolikoj mjeri da bi djelovala u smjeru razvijanja internaliziranih poteškoća.

Uloga pokazatelja obiteljskog funkcioniranja

Obiteljski kontekst kao jedan od najvažnijih mikrosustava koji okružuju dijete i u adolescenciji, kada značaj vršnjaka postaje važniji od obitelji, ima snažan utjecaj na razvoj (Steinberg, 2001.). Iako su se aspekti obiteljskog funkcioniranja pokazali kao mehanizmi koji donekle mogu zaštititi adolescente od štetnih učinaka nasilja (Aisenberg i Herrenkohl, 2008.; Spano i sur., 2008., 2009.), rezultati ovog istraživanja ne idu u prilog navedenom. Utvrđeni su statistički značajni efekti izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici na aspekte obiteljskog funkcioniranja, ali se samo manji broj indirektnih efekata pokazao značajnim, te su uglavnom malog do srednjeg reda veličine. U dosadašnjim istraživanjima za pojačan roditeljski nadzor pokazalo se kako može ublažiti štetne posljedice izloženosti nasilju, ali i kako je u određenim uvjetima postojanje antisocijalnog ponašanja u zajednici povezano s manjim roditeljskim nadzorom (Kliewer i sur., 2006.; Spano i sur., 2009.). Prema argumentaciji više autora (Crouter i Head, 2002.; Stattin i Kerr, 2000.), u dosadašnjim istraživanjima se često umjesto roditeljskog nadzora ispitivalo zapravo roditeljsko znanje o djeci i mladima te njihovim aktivnostima koje može imati različite izvore. Rezultati našeg istraživanja govore u prilog dominantnoj ulozi adolescentskog ponašanja za roditeljsko saznavanje (npr. Eaton i sur., 2009.; Kerr i sur., 2010.). Naime, za razliku od roditeljske kontrole koja se nije pokazala značajnim prediktorom razvojnih ishoda, samootvaranje adolescenata u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici s eksternaliziranim i internaliziranim poteškoćama ima malu, ali statistički značajnu ulogu medijatora, kao i skrivanje informacija od roditelja u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici s internaliziranim poteškoćama.

Kako je pojačani nadzor ili više roditeljskog znanja o aktivnostima njihove djece adaptivan odgovor roditelja na odgajanje adolescenata u rizičnim situacijama, važno je promotriti i druge razloge zašto ova povezanost u našem istraživanju nije snažnija. U ovom istraživanju prednost je dana izvještajima adolescenata o vlastitoj izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici jer su prijašnja istraživanja pokazala kako je upravo percepcija vlastite izloženosti bolji prediktor razvojnih ishoda od objektivnih procjena broja nasilnih događaja u zajednici ili roditeljskih procjena (Hill i Madhere, 1996.). Također, pokazalo se kako su procjene roditelja i adolescenata sličnije za životno ugrožavajuće događaje, dok je adolescentska samoprocjena izloženosti manje ozbiljnim svakodnevnim iskustvima s nasiljem značajno viša od roditeljske (Hill i Jones, 1997.). Dakle, moguće je kako se povezanost izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici s obiteljskim funkcioniranjem nije pojavila u većoj mjeri jer roditelji nisu svjesni izloženosti svoje djece, a njihova osobna izloženost nije tolika da bi ih potaknula na promjenu ponašanja.

Ipak, slično kao kod drugih istraživanja u kojima nije pronađena medijatorska ili moderatorska uloga karakteristika obitelji u odnosu izloženosti nasilju s razvojnim ishodima (npr. Mazefsky i Farrell, 2005.; White i sur., 1998.), utvrđena je direktna povezanost obiteljske dinamike i razvojnih ishoda.

Kao što smo već naveli, od uključenih aspekata doprinos adolescenata roditeljskom znanju pokazao se važnijim, nego aktivna uloga roditelja. Roditeljska kontrola nije se pokazala značajnim prediktorom razvojnih ishoda mladih, dok njihovo dijeljenje i skrivanje informacija o sebi i svojim aktivnostima značajno i na različiti način doprinosi poteškoćama mladih. S obzirom da se specifične metode roditeljskog nadzora mijenjaju tijekom različitih razvojnih razdoblja, moguće je kako roditeljska kontrola gubi na važnosti jer se u adolescenciji proširuje socijalni svijet mladih koji sve više vremena provode izvan obitelji što smanjuje mogućnost i učinkovitost roditeljske kontrole. Rezultati o skrivanju u skladu su s dosadašnjim istraživanjima koja upozoravaju na njegov negativan efekt na ponašanje i doživljavanje adolescenata. S jedne strane, moguće je da su adolescenti koji imaju više internaliziranih poteškoća ujedno i više skloni skrivanju od roditelja. Naime, kod nekih internaliziranih problema kao što su samoozljeđivanje ili razmišljanje o suicidu skrivanje i poricanje je uobičajeno (Hawton i James, 2005.). S druge strane, Frijns i suradnici (2005.) pronašli su kako je skrivanje longitudinalno povezano s psihosocijalnim i biheviornalnim poteškoćama uz kontrolu varijabli kao što su komunikacija s roditeljima, povjerenje u njih i percipirana podrška roditelja. Finkenauer i suradnici (2002.) nude nekoliko objašnjenja zašto je skrivanje povezano s internaliziranim poteškoćama. U prvom redu, čuvanje tajni općenito zahtijeva kognitivni i emocionalni napor koji može biti osobito težak mlađim adolescentima. Skrivanjem važnih informacija od roditelja adolescenti su uskraćeni za važan izvor socijalne podrške i privrženosti te potvrde vlastite vrijednosti koje im mogu pružiti roditelji. Osim toga, skrivanje važnih informacija od roditelja o svojim aktivnostima i iskustvima može onemogućiti roditelje u aktivnom nadzoru adolescenata, što je povezano s njihovim eksternaliziranim poteškoćama. U skladu s navedenim, adolescentsko spontano dijeljenje informacija s roditeljima pokazalo se povezanim s manje izraženim eksternaliziranim poteškoćama. Donekle neočekivano, više otvaranja roditeljima pokazalo se prediktivnim i za više internaliziranih poteškoća. Smetana i suradnici (2006.) pokazali su kako je otvaranje adolescenata, iako ispitivano česticama koje eksplicitno naglašavaju da je riječ o njihovom samoinicijativnom dijeljenju informacija o sebi i svojim aktivnostima s roditeljima, pozitivno povezano s psihološkom kontrolom roditelja. Dakle, možemo pretpostaviti kako visoke razine samootvaranja mladih mogu upućivati na prezaštitnički i kontrolirajući odnos s roditeljima, za koji znamo da doprinosi pojavi internaliziranih poteškoća (Barber, 1996.). Ipak, treba imati na umu kako su samootvaranje adolescenata i

obiteljska klima u različitom smjeru povezane s internaliziranim poteškoćama dok su međusobno pozitivno povezane, zbog čega je moguće da su njihovi visoki regresijski koeficijenti rezultat recipročne ili kooperativne supresije (Cohen i Cohen, 1974., prema Maassen i Bakker, 2001.).

Naposljetku, obiteljska klima pokazala se značajnim prediktorom svih razvojnih ishoda. Negativna obiteljska klima, odnosno nedostatak obiteljske podrške i kohezije, pokazala se kao dominantan prediktor pri predviđanju više internaliziranih poteškoća, kao jedini prediktor manje izraženih individualnih snaga, te također značajno doprinosi predviđanju više eksternaliziranih poteškoća. Također, za obiteljsku klimu pronađen je i mali indirektni efekt u odnosu izloženosti mladih antisocijalnom ponašanju u zajednici s internaliziranim poteškoćama. Ovakvi rezultati su očekivani s obzirom da je rezultat o socijalnoj podršci kao učinkovitoj zaštiti od stresom izazvanih poteškoća uobičajen je u psihološkoj literaturi (Cohen i Wills, 1985.), te se za obiteljsku koheziju pokazalo kako pozitivno utječe na opće funkcioniranje adolescenata kroz osnaživanje njihove sigurnosti u obitelji i u odnos s roditeljima (Cummings i sur., 2009.).

Moderatorska uloga spola

U skladu s dosadašnjim istraživanjima, opažene su neke razlike s obzirom na spol kod izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, pokazatelja obiteljskog funkcioniranja i promatranih razvojnih ishoda mladih. Pronađene razlike su u očekivanom smjeru (Leadbeater i sur., 1999.; Salzinger i sur., 2002.; Stattin i Kerr, 2000.), pa tako adolescenti procjenjuju kako su nešto više izloženi antisocijalnom ponašanju u zajednici, kako ih roditelji nešto manje kontroliraju, a oni samoinicijativno manje informacija o sebi dijele s njima, te kada je riječ o razvojnim ishodima, procjenjuju kako imaju nešto više eksternaliziranih, manje internaliziranih poteškoća i pozitivnih razvojnih ishoda u usporedbi s adolescenticama. Kod procjena obiteljske klime očekivano nisu pronađene spolne razlike, dok kod skrivanja informacija od roditelja pronađene razlike nisu velike (Finkenauer i sur., 2002.; Mazefsky i Farrell, 2005.). Unatoč razlikama, rezultati nisu pokazali da spol sudionika ima značajnu moderatorsku ulogu u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, obiteljskog funkcioniranja i razvojnih ishoda. S obzirom na nekonzistentnost rezultata dosadašnjih istraživanja o ulozi spola u ovom kontekstu, te većeg broja istraživanja u kojima moderatorska uloga nije potvrđena (Fowler i sur., 2009.), možemo zaključiti kako spol mlade osobe ne doprinosi značajno objašnjavanju različitih reakcija mladih i njihovih roditelja kada je riječ o izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici.

Ograničenja i preporuke za buduća istraživanja

Pri interpretaciji rezultata provedenog istraživanja treba imati u vidu metodološka ograničenja i nedostatke koji mogu poslužiti i kao preporuke za buduća istraživanja. U prvom redu, s obzirom da je istraživanje korelacijsko, sam nacrt istraživanja ne omogućava zaključke o uzročno-posljedičnoj vezi između promatranih varijabli. Međutim, na temelju spoznaja iz dosadašnjih longitudinalnih istraživanja vjerujemo kako je pretpostavljeni smjer djelovanja ispravan. Iako, treba naglasiti kako promatrani odnosi oslikavaju samo jedan izdvojeni dio kompleksnog međudnosa okolinskih sustava koji je u konačnici nužno dvosmjernan i nadograđuje se tijekom vremena.

U ovom istraživanju uključili smo varijable obitelji kao jednog od najvažnijih mikrosustava koji okružuju dijete, odnosno mladu osobu. S obzirom da se u adolescenciji proširuje socijalni svijet mladih i odnosi s vršnjacima dobivaju na značaju, u budućim istraživanjima bilo bi korisno obuhvatiti i vršnjački mikrosustav u svrhu boljeg razumijevanja međudnosa događanja u zajednici i razvojnih ishoda adolescenata. Istraživanja upućuju na različito djelovanje skrivanja i dijeljenja informacija s roditeljima ovisno o sadržaju tih informacija (Smetana i sur., 2006.), stoga bi u budućim istraživanjima bilo informativno primijeniti detaljnije mjere ovih procesa između roditelja i njihove djece vodeći računa o sadržaju. Kod formiranja novih mjera skrivanja/dijeljenja informacija s roditeljima treba voditi računa o jasnom razdvajanju emocionalne i bihevioralne komponente koncepta koji mjerimo što nije u potpunosti postignuto u mjerama Stattin i Kerr (2000.). U ovom istraživanju sudionici su procjenjivali aspekte roditeljskog znanja zajedno za oba roditelja što daje vrijedan uvid u njihovu opću zastupljenost u obitelji, te pridonosi vremenskoj ekonomičnosti istraživanja. Ipak, takav način mjerenja ima i određene nedostatke, u prvom redu doprinosi nesustavnom varijabilitetu odgovora s obzirom da su neki sudionici mogli odgovarati imajući na umu u većoj mjeri svoje majke, a neki očeve. Rezultati istraživanja o interakciji spola djece, roditelja i različitih aspekata roditeljskog znanja nisu dosljedni. Primjerice, Crouter i suradnici (1999.) utvrdili su da postoje neke razlike u znanju majki i očeva ovisno o interakciji niza karakteristika njih samih i njihove djece (spol, dob, temperament, zaposlenost, obrazovanje, rodne uloge i sl.). Nasuprot tome, Stattin i Kerr (2000.) nisu pronašli razliku u roditeljskom znanju između majki i očeva. U skladu s navedenim, za neko buduće istraživanje predložimo prikupljanje procjena djece i mladih zasebno o njihovim majkama i očevima te usporedbu rezultata s onima dobivenim na temelju zajedničkih procjena oba roditelja.

Konačno, kada je riječ o mjerenju antisocijalnog ponašanja u zajednici, u budućim istraživanjima bilo bi korisno dodati uputu unutar koje bi se usmjerilo sudi-

onike na različite kontekste nasilja (npr. kod kuće, u školi, medijima i sl.) kako bi se unaprijedila preciznost mjerenja. Osim izloženosti antisocijalnom ponašanju, kao što je nasilno, delinkventno i kriminalno ponašanje nepoznatih osoba, prema rezultatima dosadašnjih istraživanja (Cummings i sur., 2009.) s razvojem djece i mladih, na poseban način je povezana i izloženost različitim oblicima međugrupnih napetosti i sukoba u zajednici. S obzirom da je Vukovar primjer podijeljene višeetničke zajednice, smatramo kako bi uključivanje oblika antisocijalnog ponašanja, napetosti i sukoba specifičnih za grupe u Vukovaru omogućilo značajan doprinos produbljivanju znanja o odnosima među različitim sustavima razvoja djece i mladih u ovom kontekstu. Također, kada je riječ o Vukovaru kao kontekstu istraživanja, važno je imati na umu kako ratna i poslijeratna događanja mogu imati dugoročne posljedice i djelovati u smjeru oblikovanja specifičnih antisocijalnih ponašanja u zajednici ili pridonositi njihovoj učestalosti. Stoga, bilo bi zanimljivo provesti slična istraživanja u različitim dijelovima Hrvatske koja su bila izložena ratnim događanjima u većoj ili manjoj mjeri, te usporediti dobivene nalaze.

ZAKLJUČCI I IMPLIKACIJE

Pomoću pokazatelja okolinskih sustava koji okružuju mlade objašnjen je znatan postotak varijance njihovih razvojnih ishoda. U skladu s osnovnim postavkama ekološkog razvojnog modela, sustavi bliži mladim osobama pokazali su se važnijima za predikciju njihovog funkcioniranja od udaljenijih sustava. U usporedbi s ostalim razvojnim ishodima najuspješnijom se pokazala predikcija internaliziranih poteškoća gdje je nedostatak podrške i kohezivnosti u obitelji (negativna obiteljska klima) najsnažniji prediktor, zatim više dječjeg samootvaranja, te u manjoj mjeri i više skrivanja informacija roditeljima. Kod predikcije eksternaliziranih poteškoća značajna je veća izloženost antisocijalnom ponašanju u zajednici, manje samootvaranja i više skrivanja informacija od roditelja. Naposljetku, od svih promatranih aspekata obiteljskog funkcioniranja jedino se pozitivna obiteljska klima pokazala kao značajan prediktor individualnih snaga. Medijatorska uloga promatranih aspekata obiteljskog funkcioniranja pokazala se slabom, te se za spol adolescenata pokazalo kako nema značajnu moderatorsku ulogu u odnosu izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, obiteljskog funkcioniranja i razvojnih ishoda mladih.

Ovo istraživanje provedeno je kako bi unaprijedilo naše razumijevanje procesa u zajednici i obitelji, te njihovoj povezanosti s ponašanjem i doživljavanjem adolescenata. Na temelju rezultata ovog istraživanja i spoznaja iz dostupne literature nudimo nekoliko smjernica koje mogu pomoći u razvijanju programa koji će omogućiti da se adolescenti zdravije razvijaju kao pojedinci, te da razvijaju stabilne i nenasilne odnose sa svojim vršnjacima u zajednici. Izloženost antisocijalnom

ponašanju u zajednici dosljedno se pokazala značajnim prediktorom eksternaliziranih poteškoća adolescenata koji su sudjelovali u ovom istraživanju bez obzira na njihov spol. Ovaj rezultat upućuje na potrebu za programima koji će mladima omogućiti upoznavanje i uvježbavanje različitih učinkovitih strategija nošenja s antisocijalnim ponašanjem u zajednici. Na temelju postavki teorija socijalnog učenja i socijalno-kognitivnog pristupa takve programe trebalo bi usmjeriti na modeliranje nenasilne komunikacije i rješavanja sukoba, te prepoznavanje i odgovaranje na kognitivne pristranosti u procesiranju prijetećih podražaja iz okoline. Iako se u ovom istraživanju nije pokazalo kako obiteljsko funkcioniranje u znatnoj mjeri prevencira štetne učinke izloženosti antisocijalnom ponašanju u zajednici, ipak je potvrđen važan direktan značaj obiteljskog funkcioniranja za razvojne ishode mladih. Rezultati ovog istraživanja u skladu s dosadašnjim spoznajama govore kako bi se programi trebali usmjeriti unaprijeđivanju roditeljskih vještina i odnosa u obitelji, u prvom redu obiteljske dinamike u cijelosti odnosno kohezije i podrške.

LITERATURA

1. Aisenberg, E. & Herrenkohl, T. (2008). Community violence in context risk and resilience in children and families. **Journal of Interpersonal Violence**, 23 (3), 296-315.
2. Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M. & Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. **Ljetopis socijalnog rada**, 19 (3), 367-412.
3. Bandura, A. (1977). **Social learning theory**. Oxford: Prentice-Hall.
4. Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. **Child Development**, 67 (6), 3296-3319.
5. Bollen, K. A. & Pearl, J. (2013). Eight myths about causality and structural equation models. In: Morgan, S. L. (ed.), **Handbook of causal analysis for social research**. New York: Springer, 301-328.
6. Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. **American Psychologist**, 32 (7), 513-531.
7. Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. **Developmental Psychology**, 22 (6), 723-742.
8. Brookmeyer, K. A., Henrich, C. C. & Schwab-Stone, M. (2005). Adolescents who witness community violence: Can parent support and prosocial cognitions protect them from committing violence? **Child Development**, 76 (4), 917-929.

9. Brown, T. A. (2006). **Confirmatory factor analysis for applied research**. New York & London: The Guilford Press.
10. Bryant, F. B. & Satorra, A. (2012). Principles and practice of scaled difference chi-square testing. **Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal**, 19 (3), 372-398.
11. Buljan Flander, G., Čorić Špoljarić, R. & Durman Marijanović, Z. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. **Društvena istraživanja**, 16, 157-174.
12. Ceballo, R., Ramirez, C., Hearn, K. D. & Maltese, K. L. (2003) Community violence and children's psychological well-being: Does parental monitoring matter? **Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology**, 32 (4), 586-592.
13. Cohen, S. & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. **Psychological Bulletin**, 98 (2), 310-357.
14. Cooley-Strickland, M., Quille, T. J., Griffin, R. S., Stuart, E. A., Bradshaw, C. P. & Furr-Holden, D. (2009). Community violence and youth: Affect, behavior, substance use, and academics. **Clinical Child and Family Psychology Review**, 12 (2), 127-156.
15. Copeland-Linder, N., Lambert, S. F. & Jalongo, N. S. (2010). Community violence, protective factors, and adolescent mental health: A profile analysis. **Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology**, 39 (2), 176-186.
16. Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. **Psychological Bulletin**, 115 (1), 74-101.
17. Crouter, A. C. & Head, M. R. (2008). Parental monitoring and knowledge of children. In: Bornstein, M. H. (eds.), **Handbook of parenting: Being and becoming a parent**. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum associates, 461-484.
18. Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., Schermerhorn, A. C., Merrilees, C. E. & Cairns, E. (2009). Children and political violence from a social ecological perspective: Implications from research on children and families in Northern Ireland. **Clinical Child and Family Psychology Review**, 12, 16-38.
19. Čorkalo Biruški, D. (2011). **Djeca i međuetnički odnosi u zajednici**. Neobjavljena projektna dokumentacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
20. Dishion, T. J. & McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. **Clinical Child and Family Psychology Review**, 1 (1), 61-75.
21. Dodge, K. A., Bates, J. E. & Pettit, G. S. (1990). Mechanisms in the cycle of violence. **Science**, 250 (4988), 1678-1683.
22. Duncan, D. F. (1996). Growing up under the gun: Children and adolescents coping with violent neighborhoods. **Journal of Primary Prevention**, 16 (4), 343-356.

23. Eaton, N. R., Krueger, R. F., Johnson, W., McGue, M. & Iacono, W. G. (2009). Parental monitoring, personality, and delinquency: Further support for a reconceptualization of monitoring. **Journal of Research in Personality**, 43 (1), 49-59.
24. Finkenauer, C., Engels, R. C. & Meeus, W. (2002). Keeping secrets from parents: Advantages and disadvantages of secrecy in adolescence. **Journal of Youth and Adolescence**, 31 (2), 123-136.
25. Fletcher, A. C., Steinberg, L. & Williams-Wheeler, M. (2004). Parental influences on adolescent problem behavior: Revisiting Stattin and Kerr. **Child Development**, 75 (3), 781-796.
26. Fowler, P. J., Tompsett, C. J., Braciszewski, J. M., Jacques-Tiura, A. J. & Baltes, B. B. (2009). Community violence: A meta-analysis on the effect of exposure and mental health outcomes of children and adolescents. **Development and Psychopathology**, 21 (1), 227-259.
27. Frijns, T., Finkenauer, C., Vermulst, A. A. & Engels, R. C. (2005). Keeping secrets from parents: Longitudinal associations of secrecy in adolescence. **Journal of Youth and Adolescence**, 34 (2), 137-148.
28. Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M., Ellis, K., Merrilees, C. E., Schermerhorn, A. C., Shirlow, P. & Carins, E. (2009). The differential impact on children of inter- and intra-community violence in Northern Ireland. **Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology**, 15 (4), 367-383.
29. Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. **Journal of Child Psychology and Psychiatry**, 38 (5), 581-586.
30. Harter, S., Marold, D. B., Whitesell, N. R. & Cobbs, G. (1996). A model of the effects of perceived parent and peer support on adolescent false self-behavior. **Child Development**, 67 (2), 360-374.
31. Hawton, K. & James, A. (2005). ABC of adolescence: Suicide and deliberate self harm in young people. **British Medical Journal**, 330 (7496), 891-894.
32. Hill, H. M. & Jones, L. P. (1997). Children's and parents' perceptions of children's exposure to violence in urban neighborhoods. **Journal of the National Medical Association**, 89 (4), 270-276.
33. Hill, H. M. & Madhere, S. (1996). Exposure to community violence and African American children: A multidimensional model of risks and resources. **Journal of Community Psychology**, 24 (1), 26-43.
34. Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. **Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal**, 6 (1), 1-55.
35. Jones, D. J., Forehand, R., O'Connell, C., Armistead, L. & Brody, G. (2005). Mothers' perceptions of neighborhood violence and mother-reported monitoring of African American children: An examination of the moderating role of perceived support. **Behavior Therapy**, 36, 25-34.

36. Kenny, D. A. (2014). **Mediation: Effect size of the indirect effect and the computation of power.** Preuzeto s <http://davidakenny.net/cm/mediate.htm>. (1.4.2014.).
37. Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majka. **Društvena istraživanja**, 4-5(54-55), 903-925.
38. Keresteš, G. (1999). **Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: Provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja.** Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
39. Kerr, M., Stattin, H. & Burk, W. J. (2010). A reinterpretation of parental monitoring in longitudinal perspective. **Journal of Research on Adolescence**, 20 (1), 39-64.
40. Kliwer, W., Murrelle, L., Prom, E., Ramirez, M., Obando, P., Sandi, L. & del Carmen Karenkeris, M. (2006). Violence exposure and drug use in Central American youth: Family cohesion and parental monitoring as protective factors. **Journal of Research on Adolescence**, 16 (3), 455-478.
41. Leadbeater, B. J., Kuperminc, G. P., Blatt, S. J. & Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. **Developmental psychology**, 35 (5), 1268-1282.
42. Little, T. D., Cunningham, W. A., Shahar, G. & Widaman, K. F. (2002). To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits. **Structural Equation Modelling**, 9 (2), 151-173.
43. Lynch, M. (2003). Consequences of children's exposure to community violence. **Clinical Child and Family Psychology Review**, 6 (4), 265-274.
44. Lynch, M. & Cicchetti, D. (1998). An ecological-transactional analysis of children and contexts: The longitudinal interplay among child maltreatment, community violence, and children's symptomatology. **Development and Psychopathology**, 10, 235-257.
45. Maassen, G. H. & Bakker, A. B. (2001). Suppressor variables in path models definitions and interpretations. **Sociological Methods & Research**, 30 (2), 241-270.
46. Mazefsky, C. A. & Farrell, A. D. (2005). The role of witnessing violence, peer provocation, family support, and parenting practices in the aggressive behavior of rural adolescents. **Journal of Child and Family Studies**, 14 (1), 71-85.
47. Moos, R. H. & Moos, B. (2002). **Family environment scale manual: Development, applications, research.** Palo Alto: Mind Garden Inc.
48. Muthén, L. K. & Muthén, B. O. (2010). **Mplus user's guide** (6th Edition). Los Angeles: Muthén & Muthén.
49. Plybon, L. E. & Kliwer, W. (2001). Neighborhood types and externalizing behavior in urban school-age children: Tests of direct, mediated, and moderated effects. **Journal of Child and Family Studies**, 10 (4), 419-437.

50. Salzinger, S., Feldman, R. S., Stockhammer, T. & Hood, J. (2002). An ecological framework for understanding risk for exposure to community violence and the effects of exposure on children and adolescents. **Aggression and Violent Behavior**, 7, 423-451.
51. Scholz, U., Gutiérrez-Doña, B., Sud, S. & Schwarzer, R. (2002). Is general self-efficacy a universal construct? Psychometric findings from 25 countries. **European Journal of Psychological Assessment**, 18, 242-251.
52. Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In: Weinman, J., Wright, S. & Johnston, M. (eds.), **Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs**. Windsor, UK: NFER-NELSON, 35-37.
53. Smetana, J. G., Metzger, A., Gettman, D. C. & Campione-Barr, N. (2006). Disclosure and secrecy in adolescent-parent relationships. **Child Development**, 77 (1), 201-217.
54. Spano, R., Rivera, C., Vazsonyi, A. T. & Bolland, J. M. (2008). The impact of exposure to violence on a trajectory of (declining) parental monitoring: A partial test of the ecological-transactional model of community violence. **Criminal Justice and Behavior**, 35 (11), 1411-1428.
55. Spano, R., Vazsonyi, A. T. & Bolland, J. (2009). Does parenting mediate the effects of exposure to violence on violent behavior? An ecological-transactional model of community violence. **Journal of Adolescence**, 32 (5), 1321-1341.
56. Stattin, H. & Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. **Child Development**, 71 (4), 1072-1085.
57. Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. **Journal of Research on Adolescence**, 11 (1), 1-19.
58. Štambuk, M., Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D. & Löw Stanić, A. (2012). Upitnik snaga i poteškoća SDQ: Provjera psihometrijskih karakteristika. **Godišnja konferencija hrvatskih psihologa** (20), Dubrovnik.
59. Tabachnik, B. G. & Fidell, L. S. (2007). **Using multivariate statistics**. Boston: Pearson Education.
60. Terr, L. C. (1991). Childhood traumas: An outline and overview. **American Journal of Psychiatry**, 148 (1), 10-20.
61. White, K. S., Bruce, S. E., Farrell, A. D. & Kliewer, W. (1998). Impact of exposure to community violence on anxiety: A longitudinal study of family social support as a protective factor for urban children. **Journal of Child and Family Studies**, 7 (2), 187-203.

Marina Štambuk

University of Zagreb
Centre for Croatian Studies
Department of Psychology

Dean Ajduković

Dinka Čorkalo Biruški

University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Psychology

DEVELOPMENTAL OUTCOMES YOUTH PEOPLE EXPOSED TO ANTISOCIAL BEHAVIOUR IN THE COMMUNITY AND THE ROLE OF FAMILY FUNCTIONING¹⁰

ABSTRACT

Using the ecological approach as the conceptual framework, we investigated the connection between the exposure of youth to antisocial behaviour in the community and their developmental outcomes and checked the mediating role of family functioning and the moderating role of gender. A total of 558 adolescents of an average age of 16.4 years participated in the research. The applied instrument was a questionnaire on socio-demographic information and five measures of different ecological system levels: exposure to antisocial behaviour in the community scale (exosystem), Parental knowledge scale, family atmosphere scale (microsystem), General self-efficacy scale and a Strengths and Difficulties Questionnaire (indicators of developmental outcomes). In accordance with the main propositions of the ecological developmental model, the systems closer to the person tend to be more significant for the prediction of their functioning compared to more distant systems. Exposure to antisocial behaviour in the community proved to be significant only in predicting externalized difficulties, whereas for internalized difficulties and individual strengths the significant predictors were only the indicators of family functioning. The mediating role of the observed aspects of family functioning in relation to exposure to antisocial behaviour in the community with externalized difficulties was partial, while it was full in relation to exposure to antisocial behaviour in the community with internalized difficulties and individual strengths. Identified indirect effects of family functioning are small to medium. The participant's gender did not show a significant moderating role in relation to exposure to antisocial behaviour in the community, family functioning or developmental outcomes youth.

Key words: antisocial behaviour in the community, parental monitoring (knowledge), family atmosphere, externalized difficulties, internalized difficulties.

¹⁰ The research was conducted in the town of Vukovar as part of the project "Children and inter-ethnic relations in the community".

